

Het vrouwelijke slachtoffer revisited?¹

Het slachtoffer mag zich verheugen in de publieke en politieke belangstelling, zoveel is duidelijk. Maar geldt dat ook voor het vrouwelijke slachtoffer? Jarenlang hebben vrouwen een voortrekkersrol gehad bij het op de politieke agenda krijgen van het slachtoffer, maar plukken we daar nu ook de vruchten van? Of is 'slachtoffer' langzamerhand een metafoor geworden voor het moderne mensbeeld, opgebouwd uit angst voor de ander, gemis aan solidariteit, met als resultaat een groeiende klaagcultuur?

De waarheid ligt – zoals altijd – in het midden. Duidelijk is dat het vrouwelijke slachtoffer 'gebruikt' is om te komen tot een bredere erkenning van het slachtofferschap als maatschappelijke én juridische categorie. De niet aflatende aanklacht tegen allerhande vormen van geweldpleging jegens vrouwen heeft geleid tot een openbreken van het traditioneel gesloten private domein. De interventie door de Staat gaat steeds verder en heeft via de jurisprudentie van het Europese Hof zelfs een dwingend karakter gekregen. Het is inmiddels een uitgemaakte zaak dat de burger – zo ook de vrouw – jegens de Staat vergaande aanspraken heeft op rechtsbescherming tegen allerhande inbreuken op de persoonlijke levenssfeer en levensbedreigende situaties.

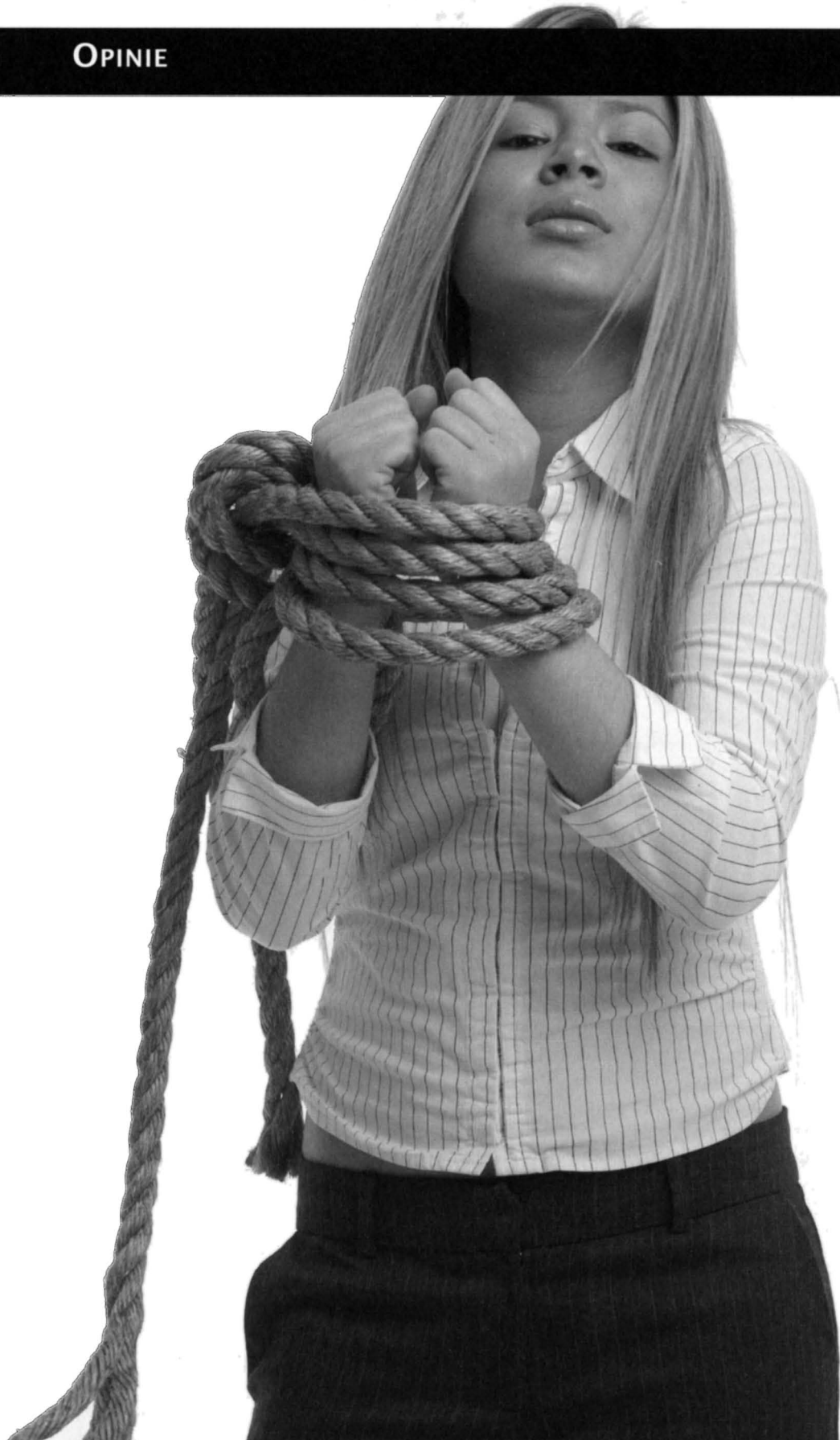
Deze erkenning van het slachtoffer in de Nederlandse strafrechtspleging, die onder andere tot uitdrukking komt in voorgestelde wettelijke slachtofferrechten, is mijns inziens juist. Althans als 'grote beweging'. Tegelijkertijd ech-

ter ligt daarin een zeker gevaar besloten voor herhaald slachtofferschap van vrouwen. Publieke erkenning van het slachtoffer in termen van een wettelijk recht op correcte bejegening, spreekrecht en schadevergoeding staat immers niet gelijk aan een erkenning van de *gendered* verhoudingen die tot zo'n slachtofferschap hebben geleid. En dat laatste is wel vereist voor een heldere waardering van de komende slachtofferrechten voor vrouwen.

Er is echter nog een aspect dat aandacht behoeft. Immers, vragen om ruimte binnen de strafrechtspleging brengt met zich mee dat vrouwen zich rekenschap zullen moeten geven van het machtskarakter daarvan en de daarmee samenhangende noodzaak tot terughoudendheid. Dat vergt bewustzijn van de uitgangspunten die ten grondslag liggen aan het straf(proces)recht, alsmede bezinning op de vraag hoe daar vanuit het perspectief van het vrouwelijk slachtoffer op verantwoorde wijze mee om te gaan (Verrijn Stuart, 1994; Kool 2001).

Echter, voorafgaande aan een kritische waardering van deze slachtofferrechten is het goed deze even op een rijtje te zetten. Momenteel is een wetsvoorstel (nr. 30 143) aanhangig waarin wordt voorgesteld een nieuwe titel (IIIA) in te voegen in het Nederlandse wetboek van Strafvordering die een wettelijke catalogus van slachtofferrechten zou bevatten. Het gaat hier te ver om de achtergrond daarvan uiteen te zetten. Voldoende is op te merken dat deze voorstellen moeten worden begrepen in samenhang met het voornemen te komen tot een volledige

OPINIE

herijking van het strafvorderlijk stelsel.² Daarnaast is het kaderbesluit inzake de status van het slachtoffer in strafzaken van de Europese Unie van 15 maart 2001 van belang, de evaluatie inzake de implementatie daarvan door de Europese commissie, alsmede de beslissing van het Hof van Justitie in de zaak Pupino.³ Kort gezegd komt het er op neer dat Nederland momenteel onder grote druk staat om de positie van het slachtoffer wettelijk te regelen en het slachtoffer te erkennen als belanghebbende binnen het strafproces.

Daartoe heeft de wetgever, in navolging van de voorstellen van de Onderzoeksgroep Strafvordering 2001,⁴ besloten het slachtoffer de volgende wettelijke rechten toe te kennen:

- het recht op een correcte bejegening (art. 51a lid 2 Wetboek van Strafvordering (Sv));
- het recht op informatie over de voortgang van de strafzaak, respectievelijk mogelijkheden tot schadevergoeding (art. 51a lid 3 en lid 4 Sv);
- het recht tot inzage in het strafdossier (art. 51b lid 1 Sv);
- het recht op het toevoegen van stukken in het strafdossier (art. 51b lid 2 Sv);
- het recht op bijstand door een advocaat en/of tolk (art. 51c Sv);
- het recht ter zitting een verklaring af te leggen over de gevolgen die het ten laste gelegde feit voor het slachtoffer heeft gehad (art. 51e Sv);
- het recht op schadevergoeding (art. 51f Sv);
- het recht op toezending van een schadevergoedingsformulier (art. 51g Sv);
- de toezegging te bezien in hoeverre het ontwikkelen van herstelrecht in het kader van het strafproces mogelijk is (art. 51h Sv).

Feitelijk komt het deels neer op een legalisering van het huidige slachtofferbeleid en deels op het bevestigen van reeds bestaande slachtofferrechten.⁵ Sommige daarvan zijn standaardrechten, zoals het recht op inzage in het strafdossier. In een enkel geval weerklinkt, zij het zacht, nog de stem van de vrouwenbeweging, met name waar het gaat om het recht op

een correcte bejegening. Het was immers de vrouwenbeweging die met haar claim om slachtoffers van seksueel geweld behoorlijk te bejegenen, de ontwikkelingen in de richting van een meer slachtoffergeoriënteerd strafproces in gang zette.⁶ In bredere zin vormt de voorliggende wettelijke catalogus van slachtofferrechten echter de uitkomst van gemeenschappelijke claims, gebundeld in een bredere slachtofferbeweging. Desalniettemin mag het opnemen van een wettelijke catalogus van slachtofferrechten met recht een historische omslag worden genoemd, gelet op de traditioneel sterk ondergeschikte positie van het slachtoffer in het Nederlands strafproces. Mede met dank aan de vrouwenbeweging dus.

Maar wat zal de werkelijke betekenis zijn van deze slachtofferrechten voor het vrouwelijke slachtoffer? De waardering die men daaraan toekent, is afhankelijk van het doel dat men zich stelt. Immers, het zou te gemakkelijk zijn om de historische betekenis van deze ontwikkeling te ontkennen, ook voor vrouwen. Daartegenover staat dat de slachtofferrechten daadwerkelijke (h)erkenning als slachtoffer veronderstellen. En daar zit de pijn. Immers, de betekenis van processuele rechten hangt samen met de materieelrechtelijke betekenis van het gewraakte handelen. En dat laatste hangt weer samen met de wijze waarop die materiële betekenis binnen de processuele setting van het strafrechtelijk bewijsrecht wordt geconstrueerd. Anders gezegd: om als slachtoffer van verkrachting of mishandeling gebruik te kunnen maken van het spreekrecht is het noodzakelijk dat het gewraakte handelen als verkrachting of vrouwenmishandeling wordt erkend door politie, openbaar ministerie en uiteindelijk de strafrechter.

Van belang daarbij is de mate waarin rekening wordt gehouden met de *gendered* verhoudingen waarbinnen het omstreden handelen heeft plaatsgevonden. Doorslaggevend is de invalshoek die wordt gekozen bij het bepalen of er sprake is geweest van wilsonvrijheid bij het

aangaan van seksuele contacten of bij het bepalen van de vraag of er sprake is van noodweer-exces in geval van partnerdoding. Met andere woorden, formele erkenning van potentieel slachtofferschap met daaraan verbonden rechten is een stap in de goede richting, maar het hart van de zaak ligt in de uitleg van de materiële rechtelijke norm en de daarbij te maken bewijsafwegingen. Zolang de rechter, conform de jurisprudentie van de Hoge Raad, ervan uitgaat dat het duidelijk moest zijn voor een verkrachter dat zijn slachtoffer niet wilde, en zolang de rechter meent dat de mishandelde vrouw 'objectief bezien' andere opties had dan haar mishandelende partner te doden, wordt het slachtofferschap van deze vrouwen niet erkend. De formele erkenning van het slachtofferschap in het strafrecht heeft voor vrouwen in deze zin dus maar zeer beperkt effect. Voor erkenning van de *gendered* maatschappelijke structuren die aanleiding hebben gegeven tot de daad of de slachtofferervaring is echter geen sprake.

Doorgaande op het voor mij meest bekende terrein, de strafbare seksualiteit, nog een aantal kanttekeningen. Op het gevaar af reactionair te worden bevonden, wil ik mijn zorg uitspreken over de schijn van beschikbaarheid die vrouwen door hun stijl van leven momenteel ten toon lijken te spreiden (zie ook Kool, 2003 en Kool, nog te verschijnen). Naar mijn idee ligt daar namelijk een directe koppeling naar de problematiek van de uitleg van strafbepalingen en de vraag naar de schending van de wilsvrijheid als kern van het strafrechtelijk verwijt. Immers, mode, muziek en omgangsvormen, alles lijkt doortrokken te zijn van een maximalisering van het eigen (seksuele) belang. Daar is wellicht niets op tegen, ware het niet dat vrouwen daarbij lijken te refereren aan mannelijke normen en waarden. Naar mijn idee roept dit een beeld op van (seksuele) beschikbaarheid dat grote risico's in zich draagt voor vrouwen, omdat het geen weerslag vindt in de uitleg van de materiële rechtelijke strafbaarstellingen.

Momenteel worden veelvuldig uitspraken gepubliceerd inzake verkrachting en andere vormen van seksueel misbruik waarbij voor strafbaarheid steeds de voorwaarde wordt gesteld dat de verdachte heeft moeten kunnen inzien dat de vrouw niet vrij was in het aangaan van seksueel contact, maar zich daartoe gedwongen voelde. Dit uitgangspunt is conform de jurisprudentie van de Hoge Raad waarin een strikte, geïndividualiseerde opvatting van strafrechtelijk opzet wordt gehanteerd (De Jong, 2003; De Jong, 2003b; Kool 1999). Maar al te vaak komt de strafrechter tot het oordeel dat de verdachte een dergelijk inzicht niet kon hebben. De reden daarvoor ligt vrijwel altijd in de seksuele beschikbaarheid die zou spreken uit het gedrag van de vrouw. In samenhang met het veelal minieme bewijsmateriaal en de strafrechtelijke eis dat in rechte moet vast komen te staan dat de verdachte ook daadwerkelijk heeft geweten dat de vrouw zich gedwongen voelde, beperkt dit de kans op een strafrechtelijke veroordeling – met de daarin gelegen erkenning van het vrouwelijke slachtoffer – aanzienlijk.

Feitelijk staat de strafrechter hier voor een dilemma. Immers, de eis dat buiten twijfel moet komen vast te staan dat de verdachte daadwerkelijk heeft begrepen dat het slachtoffer niet vrijwillig instemde met het seksuele contact, beperkt de mogelijkheid om rekening te houden met vermoede genderaspecten die besloten liggen in het handelen van de verdachte. Als gevolg van de nadruk op het geïndividualiseerde schuldverwijt heeft het strafrechtelijk bewijsrecht een zekere 'hardheid'. Vanuit verdedigingsperspectief zal immers worden benadrukt dat hooguit sprake is van 'miscommunicatie' die niet is toe te schrijven aan de verdachte. Expliciet of impliciet wordt het slachtoffer het verwijt gemaakt haar wil onvoldoende duidelijk te hebben gemaakt aan de verdachte. Duidelijk moge zijn dat hier sprake is van genderbias, nu vooral de gedragingen en het uiterlijk van het vrouwelijk slachtoffer ter discussie komen te staan (zie bijvoorbeeld Bumiller, 1991). Kortom, bij het aanspraak maken op

strafrechtelijke bescherming moeten vrouwen er rekening mee houden dat het strafrechtelijk vertoog uit zijn aard beperkte ruimte biedt voor het op vrouwvriendelijke wijze verdisconteren van gender.

Voor wie prijs stelt op wat positievere geluiden zijn er nog wel enkele lichtpuntjes te noemen. Zo legt de strafrechter – daartoe weliswaar gedwongen door nieuwe motiveringsverplichtingen, maar toch – in toenemende mate rekening af van de gemaakte overwegingen en geeft daarbij ook steeds meer blijk oog te hebben voor de specifieke kwetsbaarheid van het vrouwelijke slachtoffer of de vrouwelijke dader. Dit begrip komt, dat moge intussen duidelijk zijn, niet tot uitdrukking door hogere eisen te stellen aan het inzicht dat de verdachte had moeten hebben, maar kan wel spreken uit de motivering. Voorts – maar dat is oud nieuws – is er in de praktijk volop erkenning voor de kwetsbaarheid van het vrouwelijke slachtoffer als getuige. In het verlengde hiervan brengt ook de procedurele erkenning die besloten ligt in het spreekrecht en de daarmee samenhangende mogelijkheid tot het inbrengen van een schrif-

telijke slachtofferverklaring enig soelaas. Ook de erkenning van de gefinancierde bijstand door advocaten en tolken stemt hoopvol. Maar, voor 'echte' empowerment van het vrouwelijke slachtoffer binnen het strafproces hebben we nog een lange weg te gaan. Sterker nog, de vraag is of en in hoeverre zo'n omslag in het denken is te verenigen met het rechtskarakter van het strafrecht. Terugkomende op de in te voeren wettelijke slachtofferrechten kan worden geconcludeerd dat de werkelijke waarde daarvan voor vrouwen afhankelijk zal zijn van de vraag in hoeverre de strafrechtspleging, binnen de daartoe beschikbare ruimte, bereid is bij de erkenning van het slachtoffer rekening te houden met de genderspecifieke positie van vrouwen.

En daarmee kom ik tot een besluit, want ligt de kern van het slachtofferschap van vrouwen juist niet in het feit dat we zijn 'gemainstreamd'? Hebben we – moegestreden door het eeuwige streven het publieke domein te 'vervrouw-vriendelijken' – ons laten verleiden door 'snelle beloftes'? De wens om na al die strijd geloof te willen hechten aan de boodschap dat de rechten van de maatschappelijk zwakkeren veilig zijn in de handen van de strafrechtspleging is begrijp-

pelijk. En er is ook veel gewonnen, maar te weinig om te kunnen berusten en ons te verliezen in een algemeen gedeelde maatschappelijke drang naar verheerlijking van het slachtoffer, uitmondend in een op bescherming gerichte claimcultuur (Boutellier, 2004).

Renée Kool

Noten

1. Deze opinie is een bewerking van een toespraak ter gelegenheid van de jaarvergadering van de Vereniging voor Vrouw en Recht 'Clara Wichmann', op 5 oktober 2006 in Utrecht.
2. Zie: *Kamerstukken II* 2003-2004, 29 271, nr. 1, 2004-2005, nr. 2 en 2005-2006, nrs. 3 en 4.
3. Respectievelijk: Kaderbesluit 2001/220/JBZ, PL 82, Verslag van de Commissie op grond van artikel 18 van het kaderbesluit van de Raad van 15 maart 2001 inzake de status van het slachtoffer in de strafprocedure, Brussel 3 februari 2004, COM (2004)54; en Hof van Justitie 16 juni 2005, C-105/03 (Pupino). Volgens deze uitspraak van het Hof van Justitie zijn de lidstaten verplicht hun wetgeving conform het kaderbesluit te interpreteren. Daarmee dwingt het Hof de lidstaten tot een zekere harmonisatie van wetgeving, hetgeen binnen de lidstaten niet onomstreden is. Dienaangaande is momenteel binnen de strafrechtelijke wetenschap een debat gaande.
4. Deze onderzoeksgroep heeft in opdracht van de minister van Justitie voorstellen gedaan met het oog op de wenselijke herijking van het Wetboek van Strafvordering, waarin besloten de strafvorderlijke positie van het slachtoffer. Zie ten deze de vier deelrapporten van Groenhuijsen & Knigge (2001-2004).
5. Overigens zij opgemerkt dat de genoemde rechten ook toekomen aan de nabestaanden van overleden slachtoffers.
6. Een en ander resulteerde destijds in het rapport van de werkgroep-De Beaufort, waarin de wens van het slachtoffer van seksueel geweld als uitgangspunt werd genomen voor de vervolgingsbeslissing. Opgemerkt moet worden dat deze voorstellen destijds op ernstige bezwaren stuitten; Werkgroep Aangifte seksuele misdrijven, *Rapport*, Den Haag, 1981. Zie ook De Beaufort (1982).

Literatuur

- De Beaufort, L.R.J. (1982). De rol van het slachtoffer bij opsporing en vervolging, *Justitiële Verkenningen*, nr. 6, 21-38.
- Boutellier, H. (2004). *De veiligheidsutopie*. Den Haag: Bju.
- Bumiller, K. (1991). Gevallen engelen. Geweld tegen vrouwen en het juridische verhaal, *Nemesis*, 7, nr. 3, 2-13.
- Groenhuijsen, M.S. & Knigge, G. (2001-2004). *Het onderzoek ter terechtzitting. Eerste deelrapport* (2001), *Het vooronderzoek in strafzaken. Tweede deelrapport* (2002), *Dwangmiddelen en rechtsmiddelen. Derde deelrapport* (2003) en *Afronding en Verantwoording. Vierde deelrapport* (2004). Kluwer: Deventer.
- Jong, F. de (2003). Onbeschermde seks, *Delikt en Delinkwent*, 8, 830-849.
- Jong, D.H. de (2003b). De aanmerkelijke kans. In M.S. Groenhuijsen & J.B.H.M. Simmelink (Eds), *Glijdende schalen* (pp. 217-225). Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Kool, R.S.B. (1999). Verkrachting en legaliteit. In M. Moerings, C.M. Pelsler, C.H. Brants (Eds), *Morele kwesties in het strafrecht* (pp. 157-171). Deventer: Kluwer.
- Kool, R.S.B. (2001). Op zoek naar de grens. Een verkenning van de positie van het slachtoffer in het strafproces. In C.H. Brants, P.A.M. Mevis & E. Prakken, *Legitieme strafvordering. Rechten van de mens als inspiratie voor de 21e eeuw* (pp. 157-173). Antwerpen/Groningen: Intersentia.
- Kool, R. (2003). De schaduwzijde van seksuele permissiviteit [redactioneel], *Nemesis*, 19, nr. 2, 33-35.
- Kool, R. (nog te verschijnen). Vrijwillige vrijage of groepsverkrachting? Annotatie bij: Rb 's-Hertogenbosch 10 juli 2006, LJN AY1995, AY1933, AY0169, AY 2118, AY1878, AY1933, AY2175, *NJCM-Bulletin*.
- Verrijn Stuart, H.M. (1994). Via onschuld naar macht; het slachtoffer in het strafproces. *Justitiële Verkenningen*, nr. 2, 94-114.

Beeldmateriaal

- Karen Struthers, Dreamstime; Florea Marius Catalin, Dreamstime.